

ОСОБЛИВОСТІ ДОГОВОРІВ З МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТОВАРОВИРОБНИКІВ АПК

В умовах розвитку приватної власності на землю й матеріально-технічні засоби головною формою правового регулювання відносин у цій сфері став договір. Проблемі договорів з матеріально-технічного забезпечення товаровиробників АПК свого часу були присвятили наукові праці такі вчені, як Ц.В. Бичкова [1], Ю.О. Вовк [3], Р.В. Гаєвський [4], А.Г. Первушин [6], В.К. Попов [8], Х.А. Рахманкулов [9], В.І. Семчик [10], А.М. Статівка [11]. У роботах та інших науковців висвітлюються сутність і характерні риси вказаних договірних відносин. Але в умовах нового економічного розвитку України, докорінної перебудови системи матеріально-технічного забезпечення сільського господарства й з урахуванням змін, що відбулися в державі, зазначені питання потребують більш глибокого й детального розгляду.

У матеріально-технічному забезпеченні сільськогосподарських підприємств договір є завершальним етапом процесу

переміщення сільськогосподарської техніки та інших матеріально-технічних засобів до споживача. Матеріальні цінності для сільського господарства переходять зі сфери виробництва у сферу обігу й реалізуються аграрними підприємствами за договорами, як правило, на еквівалентно-оплатних засадах [8, с.42]. Майнові відносини в сільському господарстві майже завжди будуються за принципами рівноправності сторін та оплатності і мають правову форму договору, в якому й закріплюються ці принципи. Закріплюючи оплатність майнових відносин, останній забезпечує широку можливість для розвитку господарської ініціативи й самостійності підприємств. Можливість визначення взаємних прав та обов'язків на умовах рівноправності надає договірним відносинам достатньої гнучкості.

У юридичній науковій літературі при розгляді питань договірних відносин з матеріально-технічного забезпечення сільгоспвиробників відмічалися

2 підходи. Представники першого у своїх працях обмежувалися дослідженням лише договору постачання. Вони практично отожднювали всі форми матеріально-технічного забезпечення з поставками. Мали місце і спроби об'єднати договори, які використовуються в процесі матеріально-технічного забезпечення, в один договірний вид, назвавши його «договір забезпечення» [5, с.201] або «договір на матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств» [4, с.27]. Проте серед правників існують також інші точки зору. Так, Ц.В. Бичкова відмічала, що наведене вказаними авторами тлумачення зазначеного договору нічим не відрізняється від формулювання звичайного договору поставки [1, с.176]. Із її думкою важко не погодитися. Такий підхід до розгляду договорів у цій сфері можна пояснити тим, що в минулі часи забезпечення матеріально-технічними ресурсами сільськогосподарських товаровиробників здійснювалося на планових засадах в основному за договором поставки й регулювалося спеціальними нормативними актами, головним серед яких було Положення про поставки сільськогосподарської техніки та інших матеріально-технічних засобів колгоспам, радгоспам та іншим сільськогосподарським підприємствам та ор-

ганізаціям, затверджене постановою Ради Міністрів СРСР від 29 червня 1983 р. [7]. Деякі вчені дотримуються погляду, що основним інструментом матеріально-технічного забезпечення є договір поставки. Прихильником такої позиції залишається М.М. Веденін, який стверджує, що основною організаційно-правовою формою матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських комерційних організацій (як і інших господарських формувань) є договір поставки, що був якщо не єдиною, то найбільш універсальною формою організації господарських зв'язків у цій сфері [2, с.193].

Проте не тільки в сучасний момент, а й в умовах жорсткого планування були прихильники широкого трактування договорів матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників. Вони не обмежувалися лише договором поставки, а охоплювали значно ширше коло договорів. На їх думку, майнові відносини між сторонами регулюються різноманітними договорами, тому й відносини за своєю юридичною природою різні [Див.: 8; 6].

Більш обгрунтованою нам видається позиція прихильників широкого тлумачення договорів, що використовувалися в минулому при матеріально-технічно-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

му забезпеченні товаровиробників АПК. Адже й у ту добу поруч з договором поставки застосовувалися й такі договірні форми матеріально-технічного забезпечення, як оптова торгівля, договори міни, купівлі-продажу матеріально-технічних засобів. Обґрунтованість такого підходу підтверджена часом. На сьогодні коло договірних відносин у сфері матеріально-технічного забезпечення товаровиробників АПК значно розширилося. З реформуванням економіки аграрного сектора і створенням підприємств, заснованих на підставі приватної власності поряд з договорами поставки, купівлі-продажу й міни застосовуються й договори оренди, лізингу, майнового найму, без яких в умовах ринкової економіки у сфері матеріально-технічного забезпечення товаровиробників АПК просто неможливо обійтися.

Договори з матеріально-технічного забезпечення товаровиробників АПК становлять собою правочини, які застосовуються у сфері обігу матеріально-технічних засобів і які спрямовані на раціональне доведення засобів виробництва до господарств з метою створення сприятливого режиму й умов діяльності сільськогосподарських товаровиробників для обробітку землі, виробництва, переробки й реалізації сільськогоспо-

дарської продукції й сировини.

Існують 3 погляди на правову природу таких договорів. По-перше, такі відносини аграрних підприємств за своєю сутністю охоплюються договорами цивільного права й належать до цивільно-правових [Див.: 8, с.4; 4, с.16]; по-друге, це господарсько-правові договори [Див.: 6, с.15; 10, с.169-192; 5, с.7]; по-третє, договори за участю аграрних підприємств мають свою специфіку і їх можна віднести до сільськогосподарських [1, с.9-44]. Кожна з наведених точок зору заслуговує на увагу й подальше дослідження. Вони мають певні підстави, зумовлені існуванням аграрних правовідносин на конкретному етапі розвитку економіки країни. Але виникає запитання: яка точка зору найбільше відповідає економічному змісту цих відносин?

Щоб дати на нього відповідь, слід їх проаналізувати й провести більш детальне дослідження. Розглянемо позицію, відповідно до якої договір на матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарського товаровиробника є господарським. У цивільно-правовій літературі радянської доби такі вчені, як С.М. Братусь, Л.А. Лунць, А.Г. Первушин та інші, вважали, що для віднесення того чи іншого договору до господарського потрібно, щоб він відповідав 3-м умовам: (а) бути ук-

ладеним тільки між соціалістичними організаціями, (б) бути спрямованим на обслуговування господарської діяльності, (в) бути плановим [6, с.16]. Ці умови були характерні для договорів з матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств радянського періоду. Отже, договір укладався тільки між соціалістичними організаціями-постачальниками (безпосередніми виробниками матеріально-технічних засобів, різними постачальницькими організаціями) та отримувачами-покупцями (інших на той час не існувало). Він був спрямований на обслуговування господарської діяльності з метою забезпечення нормальної роботи сільгосппідприємства. Передумовою й підставою укладення такого договору був план. Зазначені умови й сутність договірних відносин повною мірою відповідали вимогам господарювання в доринковий період.

Перехід до ринкової економіки характеризується різноманітністю форм власності суб'єктів підприємницької діяльності, ведіння виробництва й господарювання, що внесло суттєві зміни як у самий зміст договірних відносин, так і в їх правове регулювання. Передусім розширилася сфера застосування цих правочинів, змінилося й співвідношення договору і плану. Якщо

раніше договір виступав, як правило, засобом виконання планових завдань і залежав від плану, то в нових ринково-економічних умовах він став основним економічним і правовим документом, засобом планування своєї діяльності підприємцями (у тому числі й сільськогосподарськими), який окреслює господарські взаємовідносини сільськогосподарських товаровиробників з іншими суб'єктами господарювання. Не план визначає зараз зміст договору, а, навпаки, договір є підґрунтям планування всієї виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. Раніше план містив суб'єктний склад договору, і його зміст. Лише в умовах ринкової економіки і свободи підприємницької діяльності цей правочин здобув свою істинну сутність – повною мірою став добровільною угодою сторін.

Як же позначилися ці зміни на договорах з матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників як на правочинах господарських? Згідно з Господарським кодексом України (далі ГК) останні опосередковують господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між ними та іншими учасниками відносин у сфері господарюван-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ня. У ст. 3 цього Кодексу зазначається, що господарською вважається діяльність суб'єктів господарювання в царині суспільного виробництва, що вона спрямована на виготовлення й реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінове визначення. Суб'єктами господарювання в сільському господарстві є сільськогосподарські товаровиробники – сільськогосподарські кооперативи, фермерські господарства, державні спеціалізовані сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарські товариства, громадяни України, які внаслідок земельної реформи отримали свою земельну частку (пай) й самостійно займаються господарюванням на власній землі та ін.

Господарська діяльність суб'єктів аграрного виробництва, спрямована на виготовлення, переробку й реалізацію сільськогосподарської продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, потребує забезпечення сільськогосподарських товаровиробників необхідними матеріально-технічними ресурсами. Відносини з матеріально-технічного забезпечення цих товаровиробників складаються в агропромисловому комплексі як зв'язки виробничо-господарського характеру. Це відносини між суб'єктами аграр-

ної підприємницької діяльності всіх форм власності й господарювання із суб'єктами підприємства аграрно-виробничого сервісу, до яких належать: а) підприємства по виготовленню сільськогосподарської техніки й сільськогосподарських знарядь; б) підприємства по матеріально-технічному забезпеченню й сервісному обслуговуванню сільськогосподарських підприємств; в) МТС та механізовані загони, які надають послуги по обробці землі й збиранню врожаю. Усі вони покликані здійснювати на договірних засадах аграрно-виробничо-господарське обслуговування суб'єктів аграрного виробництва усіх форм власності.

За ГК України (ст. 179) господарсько-договірними вважаються майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання на підставі господарських договорів. Іншими словами, господарський договір укладається між суб'єктами господарювання, якими є організації – юридичні особи і підприємці-громадяни, або між самими суб'єктами господарювання.

Господарські договори опосередковують відносини, які за своїм економічним змістом є відносинами у сфері відтворення – постійного повторення виробництва матеріальних благ. Цим вони й відрізняються від дого-

ворів цивільних, що опосередковують (мають це робити!) відносини у сфері невиробничій. Тому зобов'язання майнового характеру, що виникають між негосподарючими суб'єктами, не є господарськими і не регулюються ГК України. Громадянин-непідприємець одержує майно за таким договором не для подальшого використання в господарській діяльності, а для власного споживання, тобто майно таким чином переходить у невиробничу сферу.

Зміст господарського договору становлять його умови, визначені угодою сторін, спрямовані на встановлення, зміну або припинення господарських зобов'язань. У ньому мають міститися предмет договору, ціна й строк його дії тощо. Умови про предмет повинні містити найменування (номенклатуру, асортимент), кількість продукції (робіт, послуг), вимоги до їх якості. Ці договори характеризуються особливістю їх укладання, порядком урегулювання розбіжностей, зміни й розірвання (статті 10 і 11 Господарського процесуального кодексу України (далі ГПК)). Вони, як правило, мають письмову або іншу форму, яка об'єктивно могла б сприйматися третіми особами – судовими органами, органами управління й контролю. Із розвитком науки і техніки й технологій зв'язку з'являються нові

способи укладання договорів, які значно скорочують час і матеріальні витрати при їх оформленні. За загальним правилом господарський договір укладається у формі єдиного документа, підписаного сторонами і скріпленого печаткою. Допускається і спрощений спосіб домовлення останніх, тобто шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також підтвердження прийняття замовлень до виконання. З урахуванням того, що більшість сільськогосподарських товаровиробників знаходяться на значних відстанях від промислових центрів, у яких зосереджені підприємства, що спеціалізуються на виробництві засобів матеріально-технічного забезпечення, цей спрощений спосіб укладання договорів є економічно вигідним і зручним для сторін.

Проект господарського договору може бути запропонований будь-якою зі сторін. Якщо його викладено як єдиний документ, він надається другій стороні у 2-х примірниках. Сторона, яка одержала проект договору, в разі згоди з його умовами оформлює вже сам договір, один його примірник направляє другій стороні або надсилає відповідь на лист, факсограму тощо у 20-денний строк після одержання проекту. За наявності запереч-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

чень щодо окремих умов господарського договору сторона, яка одержала його проект, складає протокол розбіжностей (про що робиться застереження в договорі) й у цей же строк надсилає другій стороні 2 примірники протоколу розбіжностей разом з підписаним договором. Сторона, яка одержала протокол розбіжностей до договору, зобов'язана протягом 20 днів розглянути його, в цей же строк вжити заходів для їх урегулювання з другою стороною і включити до договору всі прийняті пропозиції; ті ж розбіжності, що залишилися неврегульованими, передати в цей же строк до господарського суду, якщо на це є згода другої сторони.

При досягненні сторонами згоди щодо всіх або окремих умов, зазначених у протоколі розбіжностей, її належить підтвердити в письмовій формі (протоколом узгодження розбіжностей, листами, телеграмами, телетайпограмами тощо). Якщо сторона, яка одержала протокол розбіжностей стосовно умов договору, заснованого на державному замовленні, чи такого, укладення якого є обов'язковим для сторін на підставі закону, або сторона – виконавець за договором, яка в установленому порядку визнана монополістом на певному ринку товарів (робіт, послуг), не передасть у визначений

20-денний строк до господарського суду розбіжності, що залишилися неврегульованими, пропозиції другої сторони вважаються прийнятими. Якщо сторони не досягли згоди з усіх істотних умов господарського договору, останній вважається неукладеним, тобто, що не відбувся (ст. 181 ГК). Якщо одна зі сторін здійснила фактичні дії щодо його виконання, їх правові наслідки визначаються нормами цивільного законодавства про зобов'язання, що виникають внаслідок придбання або збереження майна за рахунок іншої особи без достатніх підстав.

Для цивільно-правових договорів така процедура не притаманна. Окрім цього, переддоговірні та інші спори стосовно таких договорів розглядаються не господарськими, а судами загальної юрисдикції.

Тільки господарським договорам, спрямованим на забезпечення пріоритетних потреб народного господарства України, притаманна плановість. Вони укладаються на підставі державних замовлень і обов'язково повинні їм відповідати. Це угоди, які мають відповідні економічні й правові цілі. Вони завжди укладаються з господарською метою, обслуговують виробництво й господарський (комерційний) оборот.

Головною особливістю ви-

робничих аграрних відносин є те, що вони базуються на певних природних об'єктах, які розвиваються за своїми законами. Основні аграрні відносини залежать від специфіки цих об'єктів, кліматичних умов. Жодні виробничі відносини так не пов'язані з природними чинниками (зокрема землею), як аграрні. Тому з огляду на ці особливості їх і виділяють в окрему групу господарських відносин – аграрних. Їх особливості зумовлюють і специфічні риси аграрно-правових договорів, до яких слід віднести ті, що безпосередньо або опосередковано забезпечують виробництво сільгосппродукції з її різновидами. Відмінність цих правочинів від інших полягає в тому, що їх характер і зміст (як і виробничі відносини) визначаються специфікою аграрного виробництва, безпосередньо пов'язаного з природними й кліматичними чинниками, а також із живими організмами.

На думку А.М. Статівки, аграрно-правовий договір становить угоду 2-х і більше сторін, яка визначає права й обов'язки останніх по забезпеченню виробництва аграрної продукції з метою реалізації взаємних майнових та інших інтересів. Із цим важко не погодитись. Аграрно-правовому договору, вважає вчений, властиві такі ознаки: 1) у більшості випадків він виступає

юридичною формою організації виробничого процесу; 2) права й обов'язки в договорі визначаються специфікою аграрного виробництва; 3) він є правовою формою реалізації взаємних інтересів сторін з урахуванням юридичних, природно-кліматичних та економічних можливостей; 4) договір виступає юридичною формою відносин, які опосередковано забезпечують розвиток аграрного виробництва з використанням науково-технічного прогресу та інших аграрно-економічних засобів [11, с.40].

Договори, які регулюють відносини з матеріально-технічного забезпечення товаровиробників АПК, можна поділити на 3 групи. До першої належать ті, що забезпечують збалансований, спрямований рух засобів виробництва від виробника до споживача. Це поставка й купівля-продаж. До другої – ті, що регулюють відносини з надання послуг виробничого характеру, тобто договори про надання послуг сільськогосподарського призначення й договори МТС з сільськогосподарськими підприємствами. До третьої групи можна віднести договори, які дають можливість сільськогосподарським товаровиробникам користуватися необхідними матеріально-технічними ресурсами при неможливості придбати їх у власність. Це орендний, лізинговий і кредит-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ний договори.

Виокремлення договорів з матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників у самостійну групу дає можливість вирізнити ті особливості, якими вони відрізняються від інших правочинів.

Суттєвою їх особливістю є суб'єктний склад указаних відносин. Участь сільськогосподарського товаровиробника зумовлює необхідність специфічного, відмінного від інших правового регулювання відносин, які виникають у цій сфері.

Список літератури: 1. *Бычкова Ц.В.* Договор в производственно-экономических связях между сельским хозяйством и промышленностью. – К.: Наук. думка, 1980. – 176 с. 2. *Веденин Н.Н.* Аграрное право: Учебник. – М.: Юриспруденция, 2000. – 640 с. 3. *Вовк Ю.А.* Правовое регулирование материально-технического снабжения сельского хозяйства. – М.: Юрид. лит., 1965. – 168 с. 4. *Гаевский Р.В.* Договор на материально-техническое снабжение колхозов. – Мн.: Наука и техника, 1983. – 55 с. 5. *Лурье С.М., Козырь М.И.* Договорные отношения сельскохозяйственных предприятий в СССР: Теория и практика. – М.: Наука, 1974. – 321 с. 6. *Первушин А.Г.* Хозяйственный договор в деятельности предприятий сельского хозяйства. – М.: Юрид. лит., 1976. – 224 с. 7. Положение о поставках сельскохозяйственной техники и других материально-технических средств колхозам и совхозам, а также другим сельскохозяйственным предприятиям и организациям: Утв. пост. Совета Министров СССР от 29.06.1983 г., № 581 // СПП СССР. – 1983. – № 17. – Ст. 90. 8. *Полов В.К.* Договорные отношения и эффективность сельскохозяйственного производства. – Харьков: Вища шк., 1976. – 140 с. 9. *Рахманкулов Х.А.* Договоры в сфере товарооборота между промышленностью и сельским хозяйством. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1969. – 20 с. 10. *Семчик В.И.* Имущественные правоотношения в сельском хозяйстве. – К.: Наук. думка, 1984. – 232 с. 11. *Стативка А.Н.* Договоры в агропромышленном комплексе Украины в условиях рынка. – Харьков: Право, 1997. – 238 с.

Надійшла до редакції 29.10.2008 р.